

Навроцька Н.А.

УДК 330.3

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ПРОБЛЕМА СУТНІСНОГО РОЗУМІННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Актуальність. Глобалізація господарського життя стала основною системною якістю сучасної епохи, тенденцією розвитку світового господарства, що домінує на рубежі ХХ-ХХІ ст. Відношення до глобалізації вчених, політиків і практиків неоднозначно, а часом і діаметрально протилежно. Це пов'язане з різними точками зору на причини, динаміку, наслідки глобалізаційних процесів.

Серед найвідоміших вчених, що аналізували глобалізацію, треба назвати: У. Бека, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, Г. Колоджо, Р. Робертсона, Дж. Сороса, Е.Тоффлера, М. Уотерса, Ф. Фукуяму. Ґрунтовно розглядаються ці питання і вченими пострадянського простору, значний особливий внесок в аналіз глобалізаційних процесів зробили В. Андрущенко, О. Білорус, А. Гальчинський, М. Десягин, В. Іноземцев, Н. Косолапов, В. Коллонтай, Г. Кремін, В. Кузнецов, Д. Лукьяненко, М. Михальченко, А. Нездоля, О. Мозговий, О. Панарін, Л. Руденко-Сударева, М. Сазонов, Л. Сохань, Н. Стукало, М. Чешков, А. Чухно, Ю. Шишков та ін.

Постановка проблеми: Незважаючи на зростання протягом останніх десятиліть науково-дослідного інтересу до проблем глобалізації, дискусійними залишаються практичні й методологічні питання її категоріально-понятійної ідентифікації.

Метою дослідження є уточнення методологічних можливостей щодо категоріального визначення поняття глобалізації економіки.

Основний матеріал. З новизною та складністю явища глобалізації пов'язана відсутність дотепер комплексної теорії економічної глобалізації. Термін «глобалізація», який періодично виникав у різних наукових дослідженнях починаючи з 40-х рр. ХХ ст., був поставлений у центр концептуальних досліджень в американськими соціологами й економістами Дж. Макліним, Р. Робертсоном, Т. Левітом, К. Омає. В 80-ті рр. ХХ ст. та надалі протягом майже трьох десятиліть термін «глобалізація» використовується для позначення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної й політичної.

Під глобалізацією, як правило, розуміють поступове перетворення світового простору в єдину зону, де вільно переміщуються фактори виробництва: капітали, товари, послуги, інформація, робоча сила, формується єдиний інституціональний простір. Глобалізація, таким чином, має на увазі утворення міжнародного економічного, правового й культурно-інформаційного поля. Сьогодні виникло розуміння глобалізації як комплексного геоекономічного, геополітичного й геогуманітарного явища, що робить потужний детермінаційний ефект на всі сторони життєдіяльності країн, які залучаються до цього процесу.

До цього часу у світовій науці написана величезна кількість робіт із проблем глобалізації. Якщо систематизувати основні питання, які розглядаються в цих дослідженнях, то їх можна було узагальнити у такий спосіб:

1. Вивчення історії процесу «глобалізація» і суміжних з ним понять, наприклад, інтернаціоналізація, транснаціоналізація, інтеграція, при цьому відбувається поглиблення в історичне минуле, іноді навіть на сотні й тисячі років.

2. Вивчення історії поняття «глобалізація».

3. Представлення глобалізації як об'єктивної дійсності, коли предметом вивчення виступають ті або інші соціально-економічні процеси, у тому числі їхній прояв на окремих територіях світу.

4. Концептуальні позиції прихильників глобалізації і її супротивників – антиглобалістів з розгорнутою аргументацією точок зору. У спробах пояснення глобальних змін сучасна теорія пропонує різні концепції й підходи (альтерглобалісти, гіперглобалісти, скептики трансформісти та ін.).

У сучасних дискусіях, розгорнутих ученими всього світу щодо генезису, природи й перспектив глобалізації, реалізуються різні методологічні підходи, найбільш ґрунтовні з яких вичерпно охарактеризував Д. Лук'яненко [1, с. 3-7]. Численність і розмаїтість підходів і поглядів на проблеми економічної глобалізації, які по-різному оцінюють її сутність і перспективи розвитку, знаходять висвітлення в окремих теоріях, концепціях і навіть наукових школах, наприклад, концепції глобалістів-ортодоксів (Д. Омає, Д. Редвуд, М. Фрідман, Г. Кеннеді, Э. Слатер й ін.) трансформістів (Б. Аксфорд, Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макґрю, Д. Перратон, Д. Розенау, Е. Гідденс) скептиків (П. Хіртст, Г. Томпсон, Д. Аллен, Р. Гіппін, Н. Ферпоссон й ін.), антиглобалістів або альтерглобалістів (Н. Хомський, Р. Макчесні, Н. Кляйт, С. Джордж, Р. Тальку й ін.), неомондіалістів (Ф.Фукуяма), «зіткнення цивілізацій» (С.Хантінгтон С.Хоффман), хвильового розвитку (Е.Тоффлер), критичного аналізу (Дж.Стіґліц), «Межі зростання» (А. Печчеї, Римський клуб), "Сталого розвитку" (Л. Браун), теорії геоекономіки (Ж.Атталі), тріади (К.Омає), фінансової капіталократії (Дж.Сорос), школи універсального еволюціонізму (Н. Мойсеев), контролюваного глобального розвитку (Д. Гвішиани), світ-системного аналізу (І. Уоллерстайн), транснаціоналізму (Дж. Най, Р. Кохен і ін.), «реалістичного дискурса» (К. Уолс і ін.), та ін.

Таким чином, існують різноманітні точки зору щодо суті даного явища світової економіки. В одних дослідженнях акцент робиться на економічних аспектах глобалізації, формуванні єдиного світового ринку товарів, капіталу й послуг, в інших – на створенні єдиного інформаційного простору, у третіх – на розвитку єдиних поведінкових стандартів, в-четвертих, на наслідки глобалізації й перспективи розвитку й т.п.

При цьому слід зазначити, що навіть в узагальнюючих монографіях, присвячених проблематиці економічної глобалізації, як у вітчизняній науці, так і у світовій, автори утримуються від яких-небудь конкретних визначень даного феномена. Замість цього, як правило, відбувається загальна оцінка

глобалізації як багатопланового й багатофакторного явища або процесу й дається аналіз деяких її найважливіших рис, форм прояву, напрямків розвитку.

Розглянемо найбільш відомі визначення глобалізації, які представлені у світовій і вітчизняній науці. По визначенню американського професора М. Інтріллігейтора, глобалізація означає «значне розширення світової торгівлі й всіх видів обміну в міжнародній економіці при явно вираженій тенденції до все більшої відкритості, інтегрованості й відсутності границь» [2, с. 129]. Польський професор Г. Колодко пише: «Глобалізація – це історичний процес лібералізації й інтеграції ринків товарів, капіталів і праці, які колись функціонували деякою мірою ізольовано, у єдиний світовий ринок» [3, с. 140]. Варто помітити, що обидві дефініції зводять глобалізацію економіки до чисто ринкових процесів (тобто до сфери обміну).

Е. Гідденс трактує глобалізацію «як розширення світових зв'язків, які з'єднують віддалені регіони» [4]. Д. Хелд вважає, що «глобалізація передбачає, що політична, економічна і соціальна діяльність стають всевітніми за своїми наслідками» [5, с. 23], Р. Робертсон розуміє глобалізацію як «історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, що призводять до зростання одноманітності у житті народів планети» [6, р. 15]. У. Бек під глобалізацією розуміє феномен виникнення єдиного загальнопланетного фінансового, інформаційного і виробничо-технологічного господарства [7, с. 15]. По визначенню німецьких економістів Х. Зіберта й Х. Клодта, «глобалізація – це процес трансформації розрізнених національних господарств в інтегровану глобальну економіку» [8, р. 2]. Дж. Сорос під глобалізацією розуміє «... розвиток глобальних фінансових ринків, зростання могутності транснаціональних корпорацій і зростаючий вплив останніх на національні економіки» [9, с. 15]. Дані визначення мають розпливчастий зміст і відбивають самі загальні риси глобальних процесів. В них відображена тільки частина елементів, що входять у поняття глобалізації, тому вони не розкривають його до кінця.

Більше повну наукову обґрунтованість і змістовність концепція глобалізації здобуває в працях тих вчених, які пов'язують реальні глобалізаційні процеси з інформаційним етапом сучасної науково-технічної революції і її впливом на розвиток світової економіки, фінансів, телекомунікаційних і транспортних систем. Саме ці процеси з наростаючою швидкістю перетворюють світове господарство.

Визначення глобалізації, з акцентуванням на наведених вище аспектах розділяють багато дослідників. Так, російський учений Э. Кочетов визначив економічну глобалізацію як «процес відтворювальної трансформації національних економік і їхніх господарюючих структур, капіталу, цінних паперів, товарів, послуг, робочої сили, при якій світова економіка розглядається не просто як сума (сукупність) національних економік, фінансових, валютних, правових, інформаційних систем, а як цілісна, єдина гео економічна (геофінансова) популяція (простір), що функціонує за своїми законами» [10, с. 601].

Вітчизняний економіст, професор В.Д. Базилевич у цьому зв'язку зазначив, що глобалізація є процесом глибокої трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних та соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей [11, с. 586].

Українські економісти А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський, підкреслили, що глобалізація «виявляється у зростанні міжнародної торгівлі й інвестицій, небаченій до цього диверсифікації світових фінансових ринків і ринків робочої сили, значному підвищенні ролі ТНК у світогосподарських процесах, загостренні глобальної конкуренції, появі систем глобального, стратегічного менеджменту» [12, с. 45].

Українські економісти С. Мочерний, С. Ларіна, О. Устенко та С. Юрій визначили глобалізацію як «процес діалектичної взаємодії національних і глобальних суспільних процесів, за якого відбувається поступове обмеження національних особливостей суспільних відносин (і відповідних якостей людини) та їх поступове підпорядкування системі глобальних відносин, а також законів і закономірностей такої взаємодії, цілісність якої забезпечується національними структурами» [13].

Розглянуті підходи до визначення глобалізації економіки не зводять розгляд категорії тільки лише до сфери обміну, правильно фіксують деякі характерні прояви, загальні риси глобалізації. Однак представляється досить важким визначити, чим ці прояви відрізняються від аналогічних феноменів і процесів, що мали місце у світовому господарстві на доглобалізаційних етапах інтернаціоналізації господарського життя, причому вже з останньої чверті XIX століття, коли у всіх провідних країнах світу процес індустріалізації прийняв зрілі форми, а виробництво й збут продукції почали набувати всевітній характер. Дані визначення не дозволяють визначити відмінності глобалізації економіки від інших форм розвитку світової економіки – інтернаціоналізації, інтеграції, транснаціоналізації.

Є визначення «глобалізації», які дають офіційно авторитетні міжнародні організації. Так, наприклад, експерти Міжнародного валютного фонду (МВФ) визначають глобалізацію як «зростаючу економічну взаємозалежність країн усього світу внаслідок зростаючого обсягу й розмаїтості міжнародних угод з товарами, послугами й світовими потоками капіталу, а також завдяки усе більше швидкої й широкої дифузії технологій» [14].

Експерти Банку Японії у своїх оцінках проводять досить чітку грань між процесами інтернаціоналізації й глобалізації. На їхню думку, термін "інтернаціоналізація" ставиться до тенденції росту обсягів у світовому масштабі яких-небудь зовнішньоекономічних угод, у той час як під глобалізацією ними розуміється процес зростаючої інтеграції національних економік у русі до єдиного світового ринку [15, р. 2].

Концептуальний підхід до глобалізації, розроблений групою експертів Програми розвитку ООН (ПРООН) і викладений у Всесвітній доповіді про людський розвиток за 1997 р., розглядає глобалізацію як

процес розширення й поглиблення міжнародних торговельних потоків, потоків фінансів і інформації на окремому ринку, інтегрованому глобальному ринку, ціль якого – звільнення національних і глобальних ринків у надії, що вільні торговельні потоки, потоки фінансів і інформації будуть сприяти росту добробуту людини [16, р.82].

Отже, і західні і вітчизняні дослідники пропонують цілий спектр визначень глобалізації, заснованих на визнанні її уніфікаційної сутності. Це і інтенсифікація світових соціально-політичних та економічних відносин, і уявлення про глобалізацію як багатобічний процес, що призведе до наростаючої взаємозалежності національних економік, що втрачають свої національні контури. У всіх цих визначеннях затверджується сприйняття глобалізації як процесу взаємодії різних взаємопов'язаних елементів цілісного світу.

Разом з тим, варто погодитися з думкою М. Хохлова, яким вірно визнається факт недостатньої розробки теорії глобалізації та відсутність чіткого, узагальненого уявлення про сучасний світ, охоплений цим процесом, що, в свою чергу, змушує дослідників застосовувати окремі, фрагментарні підходи до цієї проблеми. Нині глобалізація сприймається, головним чином, через форми її прояву і наслідки, що мають значення для світового розвитку [17, с. 66].

Аналогічної точки зору дотримується Т. Кальченко, який відзначає, що «...глобалізацією нерідко називають зростання економічної відкритості країн, лібералізацію торгівлі, міжнародних переміщень капіталу тощо. Це поняття використовується і як синонім міжнародної інтеграції. Така термінологічна плутанина призводить до серйозних концептуальних помилок, наприклад, у питанні визначення історичного періоду виникнення глобальних процесів, який, у свою чергу, і визначає той чи інший зміст цього поняття. [18, с. 19].

Російський вчений С. Любимцева так само відзначає, що термін «глобалізація» носить загальний характер та «...застосований до економічних процесів, він не має чіткого тлумачення». [19, с. 384-385]. На нашу думку, це пов'язано, з одного боку, з тим, що поки ще відбувається осмислення глобальних процесів що відбуваються у світовому економічному просторі, а з іншого боку, з тим, що ці процеси знаходяться в безперервному русі та стають все більш складними.

З огляду на складність і багатоаспектність поняття економічної глобалізації, складність завдання щодо визначення дефініції, професор Паризького інституту політичних досліджень Б. Баді пропонує не одне визначення, а три окремих напрямки, які описують сутність цього поняття [20, с. 139-140]:

1. гомогенізація світу (життя по єдиних принципах, прихильність єдиним цінностям, звичаям і нормам поведінки, прагнення до універсалізації та уніфікації);
2. зростаюча взаємозалежність (поява нових акторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм і корпорацій, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських і банківських структур, які взаємодіють на рівних засадах не тільки між собою, але й з державами, що ще недавно монополізували всю сферу міжнародних відносин);
3. особливо виділяється глобалізація як історичний процес, що розвивається протягом багатьох століть.

Таким чином, існуючі погляди на глобалізацію відрізняє різноманітність, яка сформувалась в рамках різних наукових теорій, концепцій в шкіль в різних країнах. Разом з тим, всі вони містять в собі певні загальні риси, які дозволяють створити засади для формування більш-менш узагальненого уявлення про цей процес або явище (процеси або явища), формах і характеру його (їх) прояву, місце в еволюції суспільного розвитку

Висновки. Глобалізація економіки це складне та багатоаспектне поняття, тому, на нашу думку, сформулювати чітку дефініцію категорії «глобалізація» або «економічна глобалізація», досить важко й скоріше за все, у цей час не представляється можливим. Імовірно так само, що це не представляється й необхідним. У цьому зв'язку, доцільним було б визначення поняття глобалізації через виявлення економічної природи, характерних рис, генетичних і сутнісних форм прояву системних якостей, факторів і закономірностей розвитку. Економічна наука має досвід подібних методологічних підходів, коли складні й суперечливі категорії визначаються аналогічним чином. Класичним прикладом може бути визначення К. Марксом категорії «гроші» через їхні функції.

При подальшому системному розгляді поняття економічної глобалізації необхідно враховувати наступні фактори:

По-перше, глобалізація це не тільки об'єктивна дійсність, її закономірності формуються під впливом багатьох суб'єктивних аспектів.

По-друге, певні аспекти глобалізації вже зайшли відображення в окремих теоріях – міжнародної торгівлі, руху капіталу та інших, кількість яких достатньо велика, але жодна не може вважатися універсальною й тим більше вичерпною.

По-третє, складність світових економічних процесів унеможливує комплексне дослідження всіх аспектів сучасним інструментарієм економічної науки, тому аналіз моделювання та формалізація процесів і явищ відбувається шляхом спрощень і абстракцій. У результаті виникають досить логічні концепції, що відтворюють деякі загальні закономірності, але нездатні досить адекватно відтворити реальні економічні зв'язки.

По-четверте, в умовах глобалізації світового господарства кількість різноманітних факторів впливу на світові економічні відносини різко збільшилося й продовжує збільшуватися далі, що обумовлює практичну неможливість урахування та оцінки всього різноманіття факторів.

По-п'яте, при розвитку процесів глобалізації світової економіки особливо проявляється фактор системності сучасних міжнародних економічних відносин, що виражається в їхньому зростаючому взаємозв'язку й взаємозумовленості. Наростання масштабності змін в міжнародній економіці синтезується в новій її якості і починає впливати, в свою чергу, на перебіг і розвиток глобальних процесів.

По-шосте, будь-яка категорія, тим більше така, що лише недавно ввійшла в науковий обіг, повинна одержати своє визначення та посісти місце серед інших категорій відповідної науки. Стосовно до терміна "економічна глобалізація" це означає, насамперед, необхідність відокремити глобалізацію світової економіки від проявів цього процесу в інших галузях: у техніці, політиці, культурі, філософії, соціології та інших сферах та галузях знань.

По-сьоме – слід з'ясувати характерні відмінні риси глобалізації економіки від форм розвитку світового господарства, з якими вона часто ототожнюється в вітчизняній та зарубіжній науці та практиці, таких як інтернаціоналізація, транснаціоналізація, інтеграція та ін.

Джерела та література:

1. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція / Д. Г. Лук'яненко. – К. : ТОВ «Національний підручник», 2008. – 220 с.
2. Интриллигейтор М. Глобализация мировой экономики: выгоды и издержки / М. Интриллигейтор // Мир перемен. – 2004. – № 1. – С. 44-52.
3. Колодко Г. Глобализация и экономический рост / Г. Колодко // Мир перемен. – 2004. – № 1. – С. 44-52.
4. Гідденс Е. Нестримний світ. Як глобалізація перетворює наше життя : [Електронний ресурс] / Е. Гідденс. – Режим доступу : http://philosophy.ua/ua/lib/books/translations/?doc:int=50#_Toc128240203.
5. Хелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Хелд; пер з англ. І. Андрущенко. – К. : К.І.С., 2004. – 178 с.
6. Robertson R. Globalization: social theory and global culture / R. Robertson. – London: Sage, 1992. – 367 p.
7. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек; пер. с нем.: А. Григорьева, В. Седельника; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
8. Sibert H. Towards Global Competitions : Catalyst and constraints / H. Sibert, H. Klodt // Kiel. – 1998. – December. – P. 2.
9. Сорос Дж. О глобализации / Дж. Сорос; пер. с англ. Л. Баширова. – М. : Эксмо, 2004. – 244 с.
10. Кочетов Э. Глобалистика. Теория, методология, практика : учеб. для вузов / Э. Кочетов. – М. : НОРМА, 2002. – 672 с.
11. Базилевич В. Д. Політекономія : підруч. / В. Д. Базилевич. – К. : Знання-Прес, 2007. – 720 с.
12. Філіпенко А. С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть : навч. посіб. / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.
13. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – Т. 1. – 616 с.
14. World Economic Outlook : [Електронний ресурс]. – 1997. – May. – P. 45. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/WEOMAY/Weocon.htm>.
15. Shirakawa M. Financial Market Globalization: Present and Future / M. Shirakawa, K. Okina, S. Shiratsuka // IMES Discussion Paper Series / Institute For Monetary and Economic Studies, Bank of Japan. – 1997. – No. 97-E-II, – 56 p. – Режим доступу : <http://www.imes.boj.or.jp/edps/97-E-11.pdf>
16. Human Development Report 1997 : Published for the United Nations Development Programme (UNDP) : [Електронний ресурс] – N.-Y., Oxford : Oxford University Press, 1997. – 11 p. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1997/>
17. Хохлов М. Глобалізація економіки в ракурсі еволюції відносин власності / М. Хохлов // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 65-72.
18. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень / Т. В. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – 248 с.
19. Любимцева С. В. Глобализация и механизмы трансформации экономических систем / С. В. Любимцева // Экономическая теория на пороге XXI века: Глобальная экономика / под ред.: Ю. М. Осипова, С. Н. Бабурина, В. Г. Белолипецкого, Е. С. Зотовой. – М. : Юристъ, 2003. – 992 с.
20. Badie V. La fin des territoires. Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect / V. Badie. – Paris : Fayard, 1995. – 280 p.